

Grau en Dret

Treball de Fi de Grau (21067/22747)

Curs acadèmic 2016-2017

LA REGULACIÓ DE LES DONES I LA MATERNITAT A LES PRESONS.

Maria Parera Milan

164276

Tutor del treball:

Carles Mir Puig

**Universitat
Pompeu Fabra**
Barcelona

DECLARACIÓ D'AUTORIA I ORIGINALITAT

Jo, Maria Parera Milan, certifico que el present treball no ha estat presentat per a l'avaluació de cap altra assignatura, ja sigui en part o en la seva totalitat. Certifico també que el seu contingut és original i que en sóc l'únic autor, no incloent cap material anteriorment publicat o escrit per altres persones llevat d'aquells casos indicats al llarg del text.

Com a autor/a de la memòria original d'aquest Treball Fi de Grau autoritzo la UPF a dipositar-la i publicar-la a l'e-Repository: Repository Digital de la UPF, <http://repositori.upf.edu>, o en qualsevol altra plataforma digital creada per o participada per la Universitat, d'accés obert per Internet. Aquesta autorització té caràcter indefinit, gratuït i no exclusiu, és a dir, sóc lliure de publicar-la en qualsevol altre lloc.

Maria Parera Milan

2 de juny de 2017

*“La injustícia a qualsevol lloc
és una amenaça per la justícia de tot arreu”*

Martin Luther King, Jr.

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ.....	6
2. PERSPECTIVA HISTÒRICA DE LES PRESONS PER DONES.....	7
2.1. ELS PRIMERS CENTRES DESTINATS PER ACOLLIR RECLUSES.....	7
2.2. L'EVOLUCIÓ DELS CENTRES PENITENCIARIS AL LLARG DELS SEGLES XIX I XX.	10
2.2.1. NORMES TRANSITÒRIES FINS LA REPÚBLICA.	11
2.2.2. LA INFLUÈNCIA DE VICTORIA KENT.	12
2.2.3. LA REGULACIÓ PENITENCIÀRIA DURANT L'ÈPOCA FRANQUISTA.....	13
2.2.4. LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA.....	15
2.2.5. ELS DRETS DELS NENS A LES PRESONS.	17
3. LA REGULACIÓ ACTUAL.	19
3.1. FORMES ESPECIALS D'EXECUCIÓ PENITENCIÀRIA.	20
3.1.1. UNITATS DE MARES.	20
3.1.2. UNITATS DEPENDENTS PER MARES.	21
3.1.3. LES ESCOLES INFANTILS.	22
3.1.4. LES UNITATS FAMILIARS.....	23
4. EL PERFIL I LES CIRCUMSTÀNCIES DE LES DONES RECLUSES.....	24
5. LA REGULACIÓ DELS MENORS EN ELS CENTRES PENITENCIARIS.	25
5.1. L'ENTRADA DELS MENORS AL CENTRE.	25
5.2. ELS EFECTES PSICOLÒGICS DE LA PRESA DE LLIBERTAT PELS MENORS.	26
5.3. LA SORTIDA DELS MENORS.....	27
6. LA COL·LISIÓ DELS DRETS DE LA MARE I EL MENOR.....	28
7. AVANTATGES I INCONVENIENTS DE LA PERMANÈNCIA AL CENTRE PEL MENOR.	29
8. ALTERNATIVES ALS CENTRES PENITENCIARIS PER A DONES.	31
9. CONCLUSIÓ.	32
BIBLIOGRAFIA I FONTS D'INFORMACIÓ	34

RESUM

En aquest treball pretenc mostrar i exposar l'estudi derivat de la recopilació de diferents materials, per donar un punt de vista sobre la situació penitenciària en la que es troben les dones recluses i, també, la situació i els efectes que comporta l'internament per als infants.

L'objectiu d'aquest treball, és donar a conèixer les condicions i l'impacte que pateixen totes les persones que conviuen diàriament en els centres penitenciaris, ja sigui des d'un punt de vista actual com també des d'una perspectiva històrica. Per fer-ho, es durà a terme l'anàlisi dels avantatges i els inconvenients que presenta el sistema actual, juntament amb totes les mesures que s'han aconseguit al llarg del temps i les alternatives que puguin existir per millorar-lo.

Finalment, l'enfocament dels menors i de la seva regulació ha estat un punt clau del treball, projectant tots els efectes que la presó els suposa, la manca de regulació en alguns aspectes i les millores que s'han aconseguit al llarg dels anys.

1. INTRODUCCIÓ

Les injustícies i la manca d'una regulació exhaustiva no són factors nous que pateixen les dones actualment, sinó que des de fa segles, les recluses i els seus fills s'han vist afectats per diverses normatives que han vulnerat els seus drets i les seves condicions de vida.

El sistema patriarcal té una gran importància en sectors tan importants com l'àmbit policial, el judicial o el legal. Per aquest motiu, no és estrany observar que la major part de les normes que formen el dret penitenciari estan pensades per reclusos masculins, tot i que, en la gran majoria de casos, s'apliquen també a la població reclusa femenina a través de canvis i modificacions per aconseguir la seva adaptació a la realitat actual.

La situació de les recluses dins la presó és totalment desconeguda. Tanmateix, quan parlem dels menors que es troben ingressats amb les seves mares, el desconeixement encara és molt més gran, fet que provoca que la població no es qüestioni cap alternativa o millora per canviar el dia a dia dels qui ho pateixen.

Amb aquest treball, es pretén reflectir, en primer lloc, l'evolució de la regulació de les internes i, especialment, de tots aquells nens que han vist les seves condicions de vida afectades al llarg de la història, començant per les anomenades galeres, pròpies del segle XVII fins arribar a la situació actual.

En segon lloc, s'analitzaran els perfils de les dones que es troben ingressades en els establiments penitenciaris i, també, totes aquelles circumstàncies que les han influït per dur a terme la comissió d'accions delictives.

Seguidament, s'aportarà informació en relació amb l'entrada, la sortida i els efectes psicològics que poden patir els menors dins la presó i que poden afectar el seu caràcter un cop hagin sortit del centre.

La vulneració dels drets dels infants i la col·lisió d'aquests amb els de les seves mares seran un dels punts claus per arribar a analitzar tots els avantatges i inconvenients dels centres i, també, per arribar al punt final on s'exposaran diverses alternatives que

existeixen en altres països i que podrien ser un bon mitjà per millorar i obtenir més bons resultats en el sistema penitenciari actual.

Així doncs, s'exposaran totes aquelles mesures que han afectat tan a les dones com els seus fills al llarg del temps i en l'actualitat, amb l'objectiu de destapar i mostrar, d'alguna manera, una realitat amagada i desplaçada pel protagonisme masculí reclòs en els centres.

2. PERSPECTIVA HISTÒRICA DE LES PRESONS PER DONES.

Tradicionalment, la dona ha estat al marge de l'estudi del Dret Penitenciari ja sigui per l'escassa delinqüència femenina, per la centralització de l'home com a principal actor d'actes que no han de quedar impunes, o per la discriminació i la invisibilitat que ha rebut la dona i que ha suposat l'esclavitud d'aquestes a les feines de casa. No obstant, la dona ha estat penalitzada al llarg del temps per conductes relacionades amb la prostitució, l'adulteri o l'avortament. A més a més, de la mateixa manera que els homes, les dones també han estat perseguides per deutes, lesions o robatoris. Per aquest motiu, és incomprendible entendre la manca de centres o espais existents destinats a les dones fins el s. XVI.

2.1. ELS PRIMERS CENTRES DESTINATS PER ACOLLIR RECLUSES.

Durant segles XVI i XVII les presons no tenien la finalitat que li donem actualment sinó que servien, bàsicament, per retenir i custodiar a les dones que havien comès un fet delictiu¹.

Amb la repressió de l'època de l'Antic Règim, els càstigs eren, principalment, físics. Així doncs, predominaven les mutilacions, els flagells, els desterraments i els treballs forçats. La ideologia retributiva² tenia un paper molt important, fet que provocava, fins i tot, la pena de mort o << la mort exasperada >> que consistia en utilitzar diferents mètodes com la força, l'arrossegament o la foguera que allargaven el patiment i l'agonia de qui els patia. Posteriorment, es van començar a commutar les penes de mort per treballs a les

¹ ALMEDA SARARACH, Elisabeth. *Corregir y castigar. El ayer y el hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona; Edicions Bellaterra, 2002.

² Ideologia consistent en aplicar a algú un mal com a resposta del dany que ha comès. D'acord amb aquest pensament, s'entén la pena com una finalitat, un càstig, una reacció, una reparació o, simplement, com una retribució del delictu.

Galeres del Rei³ i, d'aquesta manera, es va adoptar una solució menys lesiva per a les persones castigades.

Al segle XVI es va produir l'impuls definitiu per la creació de galeres a mans de Magdalena de San Jerónimo, influenciada per Pérez de Herrera, un dels primers ideòlegs de les institucions de reclusió com a centres correccionals.

Sor Magdalena era monja a Valladolid i comptava amb experiència prèvia sobre com governar i gestionar un centre de reclusió. La seva obra *Razón y forma de la Galera y Casa Real, que el rey, nuestro señor, manda hacer en estos reinos, para castigo de las mujeres vagantes, y ladronas, alcahuetas, hechiceras y otras semejantes*⁴ va representar una nova visió en el tractament de les dones que delinquen. Principalment, l'obra tenia per objectiu crear un model de règim penitenciari que igualés els càstigs i el compliment d'aquests entre els homes i les dones. Per fer això possible, Sor Magdalena ideava la creació d'una Galera a cada ciutat o lloc per tal de castigar a les <<males dones>>: *dones vagants, lladres, fetilleres, alcavotes i d'altres de similars*⁵.

Entre les activitats penalitzades tenia una gran importància la pràctica de la prostitució de les dones pobres, doncs no s'estableix res del que passava si l'autora de la conducta era una dona amb un bon nivell econòmic.

Per solucionar els esmentats delictes, Sor Magdalena comptava amb dues solucions: la primera d'elles consistia en prevenir el dany causat per determinades dones a través de l'ensenyament a les escoles o col·legis; en segon lloc, si no s'havia pogut prevenir el dany, la solució consistia en l'ingrés de l'autora del dany en galeres⁶.

³ La Pena de Galeres va ser introduïda al nostre país per Carles I l'any 1550, consistent en un càstig que s'imposava a les persones que havien comès algun delicte, es tractava de remar a les galeres del rei. S'atribuïen per la comissió de delictes denigrants o per reincidència sempre i quan la conducta no fos de tanta magnitud que fos imprescindible imposar la pena de mort. Així ho va establir el Rei de França: "*Un penjat no serveix de res, a no ser pels corbs, en tant que no es pot treure cap profit del pitjor dels forçats*".

⁴ Obra publicada a l'any 1608 amb el suport de Felip III que pot ser considerada el primer precedent de regulació exhaustiva dels centres de reclusió per a dones, ja que la seva estructura correspon a la d'un reglament penitenciari. La seva importància va ser tan gran que el propi rei va ordenar la immediata construcció de dues galeres situades a Madrid i Valladolid i, posteriorment, a Saragossa, Salamanca, Barcelona, València i Granada, entre altres ciutats rellevants.

⁵ CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.

⁶ *Así, si son mujeres jóvenes, huérfanas, desamparadas o <<candidatas>> a ser malas mujeres en el futuro se les aplica una <<terapia preventiva>> que les pone en buen estado: encerrarlas en colegios donde les enseñen las buenas maneras y las virtudes cristianas para que puedan evitar toda forma de perversión tentadora que les eleje del buen camino que marca la institución.* ALMEDA SARARACH,

Les galeres tenien una estructura, un funcionament i una organització molt concreta. En relació amb l'estructura, les galeres eren edificis totalment aïllats de la vida exterior ja que no hi havia finestres i l'espai intern consistia, bàsicament, en dues sales: la sala on es trobaven tots els dormitoris i la sala comuna destinada al treball de les recluses. A més a més, també hi havia una capella i una presó per castigar a les dones que incomplien. Així doncs, mantenir qualsevol tipus de contacte amb l'exterior era pràcticament impossible ja que, fins i tot, estaven prohibides les visites de familiars.

Per aconseguir mantenir l'ordre i el control, hi havia uns principis molt estrictes que fàcilment es podrien considerar tortures. Concretament, Sor Magdalena proposava uns determinats càstigs als encarregats del govern de les galeres <<si (les dones) blasfemaren o juraren, pónganlas una mordaza en la lengua; si alguna estuviere furiosa, échenla una cadena; si se quisiere alguna salir, échenla algunos grillos y póngala de pies y de cabeza en el cepo, y así amansarán [...]>>⁷.

Així doncs, la infracció d'una norma penal i l'incompliment dels rols socials de l'època originava la necessitat de transformar les dones <<desviades>> en esposes perfectes o dones que es dediquessin a servir i a realitzar diverses tasques per la societat.

Per altra banda, a part de les galeres, també existien les cases de misericòrdia que van esdevenir els centres més importants des del segle XVI fins a mitjans del segle XIX. En aquestes institucions s'ingressaven les persones que havien estat considerades perilloses per la societat, predominant, generalment, els col·lectius marginals femenins. Aquesta característica es devia a la inferioritat salarial de les dones vers els homes, factor que provocava buscar altres feines, com la prostitució, per poder sobreviure.

Moltes de les dones que es destinaven a les cases de misericòrdia també podien ingressar a les galeres. No obstant, les galeres comptaven amb un nombre de recluses molt inferior i, difícilment, permetien l'ingrés al centre amb els fills, fet que sí que es preveia i es permetia a les cases de misericòrdia.

Elisabeth. *Corregir y castigar. El ayer y el hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona; Edicions Bellaterra, 2002.

⁷ Libro editado por Barbeito (1991). *Cárceles y mujeres en el siglo XVIII* que reproduce fielmente la obra de Sor Magdalena.

La disciplina també era menys severa ja que, a diferència de les galeres, les cases de misericòrdia permetien el contacte amb l'exterior, les visites dels familiars i, també, els permisos de sortida per assistir a enterraments o processons⁸.

Aquestes institucions tenien diverses funcions: en primer lloc, tenien una funció assistencial ja que duïen a terme l'acollida i la recollida dels necessitats; en segon lloc, complien una funció punitiva que es basava en el càstig i les regles a seguir dins la institució; en tercer lloc, una funció econòmica que es duïa a terme, sobretot, amb el treball dels reclusos tant per l'autoconsum com pel funcionament i manteniment de la institució; i finalment, complien una funció política, ja que aconseguïen reduir els conflictes socials.

Quan una persona ingressava a les cases de misericòrdia, els administradors podien decidir destinar-la en un sector o en un altra. Les persones més joves havien d'aprendre un ofici o un servei, mentre que per les persones grans la institució tenia una funció bàsicament assistencial. La resta de reclusos, que formaven la majoria, havien de treballar a la manufactura filant llana, fent mitges o també encaixos i puntes de plata.

2.2. L'EVOLUCIÓ DELS CENTRES PENITENCIARIS AL LLARG DELS SEGLES XIX I XX.

El concepte infància, tal com l'entenem actualment, no es reconeixia anteriorment. Així doncs, no es tenia en compte la seva importància pel desenvolupament físic i psíquic i això originava la manca d'infraestructures penitenciàries per atendre aquesta situació. No va ser fins al segle XIX que va sorgir el primer antecedent de guarderia en un centre penitenciari amb la creació d'un espai per atendre als nens de les recluses amb l'atenció i la dedicació necessària. D'aquesta manera l'Estat va quedar vinculat i responsabilitzat dels nens que es localitzaven en els diferents centres del territori⁹.

No obstant, la casa-galera de l'època no permetia l'ingrés de tots els nens sinó només d'aquells que no tinguessin pares ni avis i els tutors no tinguessin béns a la seva propietat.

⁸ ALMEDA SARARACH, Elisabeth. *Corregir y castigar. El ayer y el hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona; Edicions Bellaterra, 2002.

⁹ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

La durada de l'internament era fins el compliment dels set anys tot i que, en determinats casos i excepcionalment, es podia prorrogar fins, com a màxim, al compliment dels deu anys. Durant aquest període, els nens rebien una educació estrictament moral i religiosa i, a més a més, se'ls permetia sortir diàriament en comunitat i sota la supervisió de les encarregades corresponents.

Les mares dels nens aïllats podien visitar-los dues hores al dia repartides de manera que una hora fos al matí i l'hora restant fos a la tarda. No obstant, en casos excepcionals, com per exemple malaltia, es permetia ampliar l'horari de visites per tal que el menor pogués estar amb la mare. Aquesta separació tenia diverses finalitats: en primer lloc, es permetia separar els nens de les aglomeracions que hi havia al mòdul de dones, sense trencar el vincle amb la mare; en segon lloc, feia possible l'educació i la correcta atenció per als nens que es trobaven ingressats; en últim lloc, aquest sistema feia possible la correcció de les dones ingressades per l'obtenció de feina i la convivència amb la resta de la societat.

En relació amb l'alimentació, el menjar es garantia a través dels propis pressupostos de l'establiment penitenciari per tal de garantir una alimentació adequada per a cada nen.

2.2.1. NORMES TRANSITÒRIES FINS LA REPÚBLICA.

Amb posterioritat al Real Decret d'Organització del Personal de Presons i Règim de funcionament d'aquestes,¹⁰ van tenir molta importància diverses normes existents que van ser modificades i actualitzades durant l'època anterior a la República¹¹.

Per una banda, el Reglament per l'aplicació del Codi Penal en els serveis de presons de 1928, de 24 de desembre, adoptat durant la dictadura de Primo de Rivera, permetia l'estància dels menors als centres fins al compliment de quatre anys i, excepcionalment, fins als set anys.

Per altra banda, el Reglament dels Serveis de Presons de 1930, aprovat pel Real Decret, de 14 de novembre va ampliar i millorar el Reglament anterior, tenint plena vigència

¹⁰ Compilació del 5 de maig de 1913 amb la finalitat d'harmonitzar i donar unitat als diferents preceptes que es trobaven dispersos i que tenien relació amb els serveis penitenciaris. Va tenir molta importància no només a l'àmbit de reorganització del personal penitenciari i en relació amb els càstigs i sancions dels presos sinó també amb la possibilitat de proporcionar l'apropament dels reclusos a la llibertat.

¹¹ CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.

durant la Segona República, un cop introduïdes les modificacions corresponents, i fins la dictadura franquista.

2.2.2. LA INFLUÈNCIA DE VICTORIA KENT.

Victòria Kent va néixer a Màlaga l'any 1898 en el si d'una família de comerciants de classe mitjana, liberal i demòcrata. Es va doctorar en Dret per la Universitat Complutense de Madrid i, posteriorment, va ser escollida Diputada de les Corts Constituents de 1931 i Directora General de Presons pel Decret de 18 d'abril de 1931¹².

Durant el temps que va ser en el càrrec, Victòria Kent va treballar per aconseguir la reforma del sistema penitenciari. El seu objectiu consistia en: millorar el règim dels Establiments Penitenciaris; la transformació dels sistemes d'accés de treballadores penitenciàries i l'increment de la seva formació; la racionalització de la distribució dels Establiments i l'adequació de la seva arquitectura a la filosofia reformista, que tractava d'implantar millores a les condicions de vida de les presons.

Finalment, es van adoptar tres principals mesures per reformar el sistema que hi havia a l'època: les primeres mesures van ser les més encaminades a millorar les condicions de vida de les recluses i, també, garantir alguns dels seus drets bàsics. Altres mesures de la mateixa magnitud van ser l'augment de les racions alimentàries, el dret a ser traslladat per línia fèrria o per un altre mitjà més ràpid sempre que no fos caminant, l'indult als penats majors de 70 anys o els permisos de sortida.

En segon lloc, va millorar la capacitació, la formació i la selecció tant dels responsables com dels propis oficials del cos de les presons.

En tercer i últim lloc, va clausurar diversos centres que considerava inhabitables i que no servien per la finalitat que se'l s'havia encomanat i, per contra, va ordenar la construcció de la presó de Ventas a Madrid¹³ amb l'objectiu d'acollir i ingressar recluses dignament.

<< El nou edifici compendia setanta cinc dormitoris individuals i cinc lavabos, una gran infermeria amb calefacció, un adequada sala d'actes, tallers per a treballs manuals, una biblioteca i departaments més nous: departaments a la part altra de l'edifici amb sol i aire

¹² YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

¹³ Remissió al llibre de Fernando Hernández Holgado, *Mujeres encarceladas, la prisión de Ventas: de la república al franquismo, 1931-1941*. Barcelona: Marcial Pons, 2003.

per les mares delinqüents que portaven amb elles als seus fills. Les cel·les de càstig no entraven als seus projectes>>¹⁴

2.2.3. LA REGULACIÓ PENITENCIÀRIA DURANT L'ÈPOCA FRANQUISTA.

Durant el franquisme les presons femenines d'arreu del país es van desbordar a causa de la manca d'espai per albergar a la gran quantitat de recluses que hi havia en els centres penitenciaris de l'època. Per aquest motiu, es van habilitar casernes, edificis públics i diferents espais religiosos, per així aconseguir l'ingrés de totes aquelles dones que <<mereixien>> un càstig.

En tots aquests centres, la crueltat i la corrupció hi van ser protagonistes. Tot allò que havia aconseguit Victòria Kent durant l'exercici del seu càrrec havia desaparegut i, contràriament, les instal·lacions es trobaven en unes condicions tan precàries que, fins i tot, era difícil sobreviure-hi. De nou, la situació de les dones es mostrava injusta i dolorosa, doncs les dones havien de suportar tortures, execucions de tot tipus i el càstig de no saber quin seria el destí dels seus fills.

<< A las mujeres, madres, que eran detenidas, si no tenían en la calle algún familiar que se pudiera hacer cargo de sus hijos, les era concedido tenerlos con ellas en la Prisión si la edad no excedía de los cuatro años. [...] Y sucedió lo que era natural que sucediera: aquellos niños sin alimentos propios de la edad – y casi sin los impropios-, sin posibilidad alguna de la más elemental higiene, durmiendo con sus madres en el suelo y comidos de chinches y piojos, comenzaron a sentir en sus cuerpecitos señales de avitaminosis, sarna y hasta tiña. [...]>>¹⁵

Posteriorment, les recluses van decidir organitzar-se entre elles per tal de poder dur a terme diferents taques que mancaven al centre. D'aquesta manera, determinades internes que tenien coneixements d'infermeria es cuidaven dels nenes mentre que d'altres milloraven la formació de la resta de dones.

¹⁴ Victoria Kent, <<las reformas del sistema penitenciario en la II República>>, en *historia 16*, extra VII, 1978.

¹⁵ Vegeu Núñez, M., *Cárcel de Ventas*, pág. 38.

En relació amb la permanència dels fills a les presons, aquests podien estar amb les seves mares dins el centre fins a l'edat de 3 anys. Un cop transcorregut aquest temps, ja no hi havia motiu perquè el nen romangués al centre, de manera que s'instava la seva sortida de forma immediata. Molts dels menors que havien complert l'edat de 3 anys, no tenien família ja sigui per l'exili, per mort, empresonaments, etc. Per aquest motiu, moltes vegades les recluses perdien la pista del seu fill sense cap possibilitat de reclamar-lo posteriorment¹⁶.

L'any 1941, es van adoptar determinades mesures d'acollida i educació dels fills de les recluses en centres religiosos. A més a més, es van adoptar dues disposicions legislatives per aconseguir determinats objectius: el Decret de novembre de 1940 que establia l'atribució a les institucions de beneficència de la responsabilitat dels nens que no tenien família un cop havien sortit del centre penitenciari; la Llei del 4 de desembre de 1941 que permetia el canvi de nom i la possibilitat d'inscriure el nou nom en el Registre Civil dels nens tutelats que no el recordessin, o quan els seus pares no fossin localitzats.

Més tard, l'any 1948, es va dur a terme la revisió de la normativa penitenciària que va donar lloc al Reglament de Serveis de Presons de 1948, aprovat per Real Decret de 5 de març. Aquesta norma va suposar una innovació en l'època, ja que regulava la classificació dels delinqüents dins al centre.

En relació amb els homes, es va establir una separació entre polítics-socials i els delinqüents comuns (i dins d'aquests, els penats per delictes contra la propietat, separats dels delictes contra les persones). En canvi, no es preveien els delictes polítics en les dones, és a dir, no es produïa la separació entre delinqüents polítiques i comunes, sinó que només podien ser classificades com a delinqüents d'aquest últim tipus.

Per altra banda, el Decret 281 de 28 de maig de 1937, va desenvolupar el mètode de <<La Redempció de Penes pel Treball>> amb l'objectiu de trobar una utilitat a la mà d'obra de les presons i reduir la pena dels penats de forma proporcional a la feina que portaven a terme.

¹⁶ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

Aquest mètode possibilitava als reclusos a incorporar-se a una activitat laboral i facilitar la sortida del centre. A més a més, el treball ajudava a reduir les penes desproporcionades que anaven dels 12 als 20 o 30 anys de presó.

En relació amb les internes, no podien sortir dels murs de les presons, i la possibilitat de reducció de la pena es duia a terme amb la realització de tallers interns. Entre les activitats proposades hi havien els cursos de cuina, de planxa, de ciència domèstica, etc. Aquests tallers tenien per objectiu educar a les dones per ser bones dones de casa, pacients esposes i mares cristianes. En canvi, els homes eren educats per mantenir la família i per complir amb les tasques que els hi pertocaven en raó de la seva existència¹⁷.

Finalment, l'última mesura que es va adoptar durant l'època va ser la consolidació definitiva d'establiments específics per les dones lactants. L'objectiu d'aquests centres era l'estricta educació dels nens per evitar que creixessin amb els mateixos valors que les recluses que havien estat empresonades i, també aïllar i concentrar les mares per poder-les <<domesticar>> i reeducar.¹⁸

2.2.4. LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA.

Amb la mort del dictador, es van produir diversos canvis econòmics i demogràfics que van originar l'increment de les persones que ingressaven als centres penitenciaris. També va ser una època conflictiva per les presons ja que es van dur a terme diverses revoltes per la massificació i les males condicions dels centres, sumades als indults que afectaven únicament als personatges polítics¹⁹.

¹⁷ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares. 2007.

¹⁸ Vegeu Falcón, L. *En el Infierno. Ser mujer en las cárceles de España*.

¹⁹ *Finalizada la dictadura franquista y en plena etapa de transición política, España vivió un período de conflictos en el ámbito penitenciario motivado por las precarias condiciones de vida en las prisiones y por la amnistía concedida a los presos/as políticos, que provocaron fuertes protestas de los presos/as comunes o sociales, agrupados muchos de ellos en la Coordinadora de la Copel. En el año 1978, la crisis del sistema penitenciario llegó a su punto álgido con la muerte por atentado del que era director general de prisiones, que había empezado a dar algunos pasos en la reforma penitenciaria. De todas maneras, la reforma del sistema no se inició, definitivamente, hasta el nombramiento de un nuevo director general, Carlos García Valdés, que desde el primer momento puso en marcha una operación de reforma penitenciaria basada en los siguientes puntos principales: visitas a las prisiones y diálogos con los presos y presas; publicación de Órdenes y Circulares para solucionar algunas de las reivindicaciones de los internos y de los funcionarios; depuración de antiguos cargos con responsabilidad en las instituciones penitenciarias y, lo que es más importante, la elaboración de un Anteproyecto de Ley penitenciaria que culminó en el año 1979, con la actual Ley orgánica general penitenciaria, que más tarde quedaría completada por el Reglamento*

Durant el segle XX es va produir la <<Revolució Femenina>>²⁰ que va plantejar la necessitat de modificar l'organització social i el model cultural que permetia una clara discriminació de la dona i el sotmetiment d'aquesta en un segon pla. Sense anar més lluny, la dona no tenia certs drets fonamentals com el dret al sufragi o el dret a accedir a la Universitat.

Així doncs, es van començar a modificar tots aquells elements jurídics que lesionaven els drets legítims de les dones, amb l'objectiu d'aconseguir un paper igualitari de la dona a la societat. El primer canvi assolit es va plasmar a la Llei 22/1978 sobre despenalització de l'adulteri; en segon lloc, la Llei 30/81, del 7 de juliol, va determinar el procediment a seguir en les causes de nul·litat, separació i divorci; en tercer lloc, la Llei Orgànica 9/85, del 5 de juliol, va permetre la possibilitat d'interrompre l'embaràs en tres supòsits fonamentals: perill per la vida o salut psíquica de la mare, quan l'embaràs fos conseqüència d'una violació o quan el fetus naixés amb problemes físics o psíquics; finalment, la Llei 45/1978, del 7 d'octubre va dur a terme la despenalització de la venda, divulgació i propaganda dels mètodes anticonceptius.

En relació amb els menors, la regulació d'aquests a les presons era mínima, ja que no se sabia quines eren les condicions d'entrada del menor, ni quines havien de ser les normes i les actuacions que s'havien de complir al llarg de l'internament. Les sortides eren a càrrec de funcionaris o personal de la institució, sense que es complissin les normes d'actuació ni cap tipus de control administratiu. Així doncs, els nens es trobaven en una situació d'oblit que va comportar una alimentació cada vegada més inadequada i la desaparició de la unitat de pediatria deixant només l'atenció sanitària general.

Les infraestructures de les presons per a dones feia impossible la sortida a l'exterior i la manca de recursos econòmics impossibilitava l'accés dels menors a qualsevol col·legi o guarderia externa.

Les males condicions i la falta de benestar dels menors es va anar incrementant a mesura que la conflictivitat femenina creixia, com a conseqüència de diversos canvis socials. A les zones més marginals, les drogues eren protagonistes del dia a dia de les dones, fet que

penitenciario de 1981. ALMEDA SARARACH, Elisabeth. "Pasado y presente de las cárceles femeninas en España", en *Sociológica. Revista de pensamiento social*, nº6, 2005/06,.

²⁰ Moviment feminista hereu dels moviments sufragistes del segle XIX.

va comportar la necessitat cada vegada més abundant, de combatre el síndrome d'abstinència, moltes vegades recorrent a la delinqüència per aconseguir-ho. Així doncs, la massiva incorporació de les dones a la presó va provocar la carència d'espais i la creació improvisada d'aquets, fet que no deixava lloc per l'adequada permanència dels menors²¹.

2.2.5. ELS DRETS DELS NENS A LES PRESONS.

L'any 1959, Espanya va subscriure <<La Declaració dels Drets del Nen²²>> que establia en el seu art. 2 el següents:

<<el nen gaudirà d'una protecció especial i disposarà d'oportunitats i serveis per que pugui desenvolupar-se físicament, mentalment, moralment i socialment en forma saludable i normal, així com amb seguretat i llibertat. Al promulgar les lleis la consideració fonamental serà l'interès del menor>>.

No obstant, les males condicions d'habitabilitat, l'augment cada vegada més gran de recluses i la manca d'educació al centre impossibilitava el compliment de l'esmentada norma. Tanmateix, algunes recluses aprofitaven els pocs drets que tenien els nens perquè aquests sortissin amb la finalitat de complir els seus interessos.

Per solucionar la situació existent, l'Estat va prendre determinades mesures, començant per la regulació normativa de l'entrada i permanència del menor. La Llei 21/1987 de 11 de novembre, va tenir molta importància ja que atorgava la tutela legal dels nens que es trobaven en situació de desemparament a l'Entitat Pública corresponent, i així van deixar d'estar a càrrec dels diferents funcionaris i personal de la institució sense cap mena de control administratiu. A més a més, també es van començar a regular les situacions de

²¹YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

²² És un tractat internacional aprovat de forma unànime pels 78 Estats membres que formaven part de la Organització de les Nacions Unides en aquella època. Està basat en la Declaració de Ginebra sobre els drets del nen, de 1924, i recull 10 principis amb l'objectiu d'orientar als països perquè es comprometin a complir els drets dels nens i assegurin la seva protecció.

sortida del menor amb familiars que tinguessin la seva pàtria potestat, i organismes oficials i de voluntariat, per activitats educatives, culturals i d'oci²³.

Per altra banda, la Fiscalia General de l'Estat va dictar la *Instrucció 6/90* de <<Protecció dels menors ingressats en centres penitenciaris amb les seves mares preses>>. En primer lloc, la Instrucció va destacar el xoc de drets i interessos existents entre les mares i els seus fills. D'acord amb el text, les mares tenien el dret d'exercir la pàtria potestat i de sol·licitar que els nens estiguessin amb elles fins l'edat permesa al centre. Per altra banda, els nens tenien el dret a ser protegits per desenvolupar-se de forma saludable i normal en tots els aspectes.

En segon lloc, es van regular les possibilitats de permanència dels nens un cop aquests haguessin complerts els 2 anys. Així doncs, el menor podia continuar romanent al centre sempre i quan les alternatives existents fossin més perjudicials pel menor.

Finalment, es va establir com a novetat l'obligació de fixar un règim de visites en el cas que l'alternativa per al menor fos millor i es produís la separació entre ell i la seva mare.

Totes aquestes normatives van fer canviar l'estat dels centres penitenciaris. Els seus responsables, van començar a iniciar diverses millores per canviar la imatge i renovar l'espai. Correlativament, es va portar a terme el tancament dels mòduls inadequats i es van crear més places per a recluses. L'any 1991, <<el Pla de Creació i Amortització de Centres Penitenciaris>> va suposar la construcció de més centres i el tancament d'aquells altres que es trobaven obsolets i tenien capacitat per a poques recluses. Els nous centres, tenien equipaments adequats i estaven pensats per tenir espais totalment independents dins del mateix centre²⁴. A més a més, en alguns dels centres per a dones, hi havia escoles

²³ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

²⁴ "El tercer tipo de dependencia penitenciaria para mujeres, las pequeñas cárceles femeninas dentro de las macro cárceles de hombres, tienen una capacidad similar a las anteriores y han aumentado mucho en los últimos años debido al crecimiento de estos grandes complejos penitenciarios que pueden recluir a más de 1500 personas presas, pero hoy por hoy este tipo de cárceles todavía representa la minoría de centros donde se ubica a las mujeres reclusas. Una muestra de este tipo de cárcel femenina es el centro de Brians, que aloja alrededor de las 1600 personas presas, de las cuales 240 son mujeres y el resto hombres. Otras macro cárceles que tienen cárceles de mujeres similares a Brians son la de Topas o la de Soto del Real (Madrid V). ALMEDA SARARACH, Elisabeth. *Corregir y castigar. El ayer y el hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona; Edicions Bellaterra, 2002.

infantils per tal d'escolaritzar els nens sense que haguessin de sortir del centre i, també, mòduls per mares amb mobiliari infantil amb la finalitat d'acollir tots aquells menors que es trobaven ingressats. Finalment, es van formar nous equips sanitaris especialitzats en períodes de gestació, protocols de nens, etc.

L'objectiu de moltes d'aquestes mesures estava encaminat a proporcionar els mateixos recursos i les mateixes oportunitats a un nen ingressat al centre que a un altre que es trobés a l'exterior.

En relació amb la permanència dels menors a les presons, després de moltes modificacions i disputes, l'any 1995 va haver-hi un canvi legislatiu que va consolidar l'edat màxima de permanència dels menors als tres anys. La Llei 13/95 de 18 de desembre, plasma la necessitat de limitar l'edat a conseqüència de l'augment de la població penitenciària femenina i com a tendència d'uniformitat amb les normatives d'altres països que ja havien adoptat aquesta mesura amb anterioritat.

3. LA REGULACIÓ ACTUAL.

Actualment, la regulació maternal en els centres penitenciaris es troba regulada, principalment, en el Reglament Penitenciari aprovat pel Real Decret 190/1996 del 9 de febrer que pretén incloure les necessitats i expectatives d'aquest col·lectiu, uniformant criteris i procediments a seguir en tots els centres amb aquestes característiques²⁵.

Una de les principals novetats del Reglament és l'establiment de noves formes de compliment de la sanció penal de presó mitjançant les <<formes especials d'execució²⁶>> que donen resposta a les necessitats de determinats col·lectius de la població. Les mares i els seus fills són un dels col·lectius que s'han tingut més en compte per tal de protegir-los, mitjançant la creació d'espais com: les escoles infantils, Unitats de Mares, Unitats Dependents per a mares i els Mòduls Familiars²⁷.

²⁵ Vegeu NAREDO MOLERO, María. *Reclusas con hijos/as en la cárcel. Mujeres y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*. 2012. pp. 1-13,

²⁶ Vegeu el Reglament Penitenciari art. 163 a 191.

Per altra banda, existeix la Llei Orgànica 1/1979 General Penitenciària que regula l'estada dels fills de les dones ingressades en el centre. L'article 38.2 de la mateixa norma estableix la possibilitat de què els fills de les recluses romanguin al centre fins al compliment dels tres anys d'edat sempre i quan s'acrediti la filiació.

3.1. FORMES ESPECIALS D'EXECUCIÓ PENITENCIÀRIA.

3.1.1. UNITATS DE MARES.

D'acord amb l'article 17.5 del Reglament Penitenciari, l'Administració Penitenciària proporcionarà als menors un espai separat arquitectònicament, amb guarderia, metges i possibilitat de sortida per garantir la seva protecció i el seu desenvolupament. Així doncs, la present norma defineix les Unitats de mares com un espai adequat i aïllat de la resta pensat per la permanència i la convivència dels menors amb les seves mares²⁸.

Els objectius principals que han portat a terme el funcionament d'aquesta iniciativa són molts. En primer lloc, la finalitat és allunyar els nens de tots aquells elements arquitectònics que comparteixen els centres penitenciaris, aconseguint un canvi estructural necessari per la funcionalitat i la seguretat de l'espai. A més a més, tots aquests establiments compten també amb el material necessari i zones destinades a la formació, amb elements de joc i entreteniment (art. 178.4 RP). D'aquesta manera, des de l'Administració, es duen a terme diversos programes de formació i activitats lúdiques com festes infantils, aniversaris, els Reis i disfresses per assimilar la vida del centre a la vida de l'exterior (art. 178.2 RP).

En segon lloc, l'article 213.1 RP preveu assistència mèdica i especialistes experimentats en pediatria per als menors. De la mateixa manera, els mòduls contenen tot el material necessari per atendre als nens des de la seva incorporació i durant tota la permanència en el centre. El seguiment dels infants s'ajusta als protocols infantils de la sanitat comunitària incloent vacunes, revisions i la possibilitat de traslladar el menor en un hospital quan sigui necessari. En cas de què les internes donin llum, l'art. 213.1 del Reglament

²⁸ MIR PUIG, Carlos. *Derecho penitenciario. El cumplimiento de la pena privativa de libertad*. Barcelona: Atelier, 2015.

Penitenciari també preveu les dependències i els instruments necessaris per atendre els casos que es presentin²⁹.

En tercer lloc, l'alimentació es pot adaptar a les necessitats de cada menor confeccionant una fixa individual per cada un d'ells que es pot modificar si, un cop revisada, es creu precís pel desenvolupament del menor (226.3 RP).

En relació amb l'exterior, segons l'article 178.5 RP, els nens poden rebre visites dels seus familiars sense barreres arquitectòniques que impossibilitin el contacte, amb la finalitat de no separar-los dels seus vincles. Tot això, seguint els procediments de permisos de visites i sortides estipulades pels menors³⁰ (17.5 RP). Les sortides es preveuen, per una banda, amb la família durant els caps de setmana i les vacances escolars i, per altra banda, amb diverses Associacions de Voluntariat que organitzen activitats de tot tipus per els infants. En cas que els menors no tinguin família a l'exterior o no es trobin a prop, es preveuen programes de famílies d'acollida que seleccionen la família per al menor, a través d'un examen de característiques socials i personals.

A les Unitats de Mares també hi ha diverses iniciatives amb tres objectius: el primer d'ells consisteix en formar i fomentar els coneixements culturals de les recluses per evitar que tornin a delinquir. En segon lloc, es pretén promoure tot allò que les ajudi a preparar la sortida del centre i la inserció laboral a través de tallers, cursos i conferències de temes relacionats amb la sanitat, l'educació sexual, el dret de família, etc. Finalment, existeixen iniciatives per millorar les aptituds i les capacitats de les recluses com a mares en relació amb els seus fills.

3.1.2. UNITATS DEPENDENTS PER MARES.

Les Unitats dependents per mares són una altra forma especial d'execució que consisteix en petits espais que funcionen i tenen una organització molt diferent a la dels centres penitenciaris. Així doncs, en aquests espais les condicions de vida són molt més

²⁹ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

³⁰ Ministerio de Interior- Secretaría General Técnica. *Unidades Externas de Madres*. Consultat el 7 de maig de 2017.
http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/folletos/Unidades_Externas_de_Madres_accesible.pdf

adequades i, a més a més, les mares i els fills ingressats tenen un nivell més gran de llibertat.

El Reglament Penitenciari defineix aquests centres en el seu article 80.4 com un tipus de règim obert que tracta de complir determinats principis compresos dins la mateixa norma. El primer d'aquests principis és el principi d'individualització específica en l'execució del tractament penitenciari, que consisteix en adaptar el tractament a les necessitats individuals de cada intern per aconseguir tractar més eficientment cada una de les persones ingressades. Un exemple seria el fet de dur a terme teràpies psiquiàtriques als malalts mentals.

El segon principi correspon al de coresponsabilitat social, que comprèn la implicació directa d'entitats públiques i privades amb la finalitat de potenciar el desenvolupament de les relacions entre la mare i el fill i la formació de la personalitat del fill mentre romangui dins el recinte (art. 38.2 LOGP). A més a més, els organismes extra penitenciaris també participen realitzant tasques formatives, laborals i personals (art. 165.2 RP).³¹

Finalment, el principi de confiança que consisteix en atribuir un règim de semi llibertat amb la finalitat de facilitar al màxim la integració social de les recluses i la normalització de les seves relacions maternals, socials i familiars³². En aquest tercer grau de tractament, les internes han d'assolir determinats reptes formatius com la millora de la seva capacitat d'autogestió incloent el coneixement de la organització burocràtica, la seva implicació en la gestió de documentació personal, sanitària i la cerca de feina.

3.1.3. LES ESCOLES INFANTILS.

Les escoles infantils es troben a l'interior dels mòduls per a mares i consisteixen en estructures necessàries per tots els infants que resideixen en els centres. Les zones destinades a la formació dels nens es materialitzen en zones adequades arquitectònicament amb personal especialitzat com a Tècnics de Jardí d'Infància, amb projectes educatius i amb tot el material necessari per dur-los a terme.

³¹ En aquest tipus de forma d'execució especial hi podem trobar l'exemple de <<presons privades>> per les quals l'Estat no perd en cap moment el control del centre però encarrega la prestació de determinats serveis com l'alimentació, la sanitat, etc. a entitats privades.

³² Vegeu Fundació Apip- Acam. *Unitats dependents*. Consultat el 7 de maig de 2017. <http://fundacioapipacam.org/unitats-dependents.html>

Durant el curs, el contacte entre els professors i les mares dels menors és constant, realitzant entrevistes per informar a les mares dels avenços i les peculiaritats dels seus fills. A més a més, a final de curs es realitza una memòria que comprèn tot el que s'ha realitzat durant els mesos d'escolarització.

Cal tenir present, també, que l'aprenentatge no és igual en tots els centres sinó que en alguns d'ells es divideixen els menors per edats i fins i tot es transporten cada dia amb transport públic a escoles de la Comunitat Autònoma on es trobi situat l'Establiment.

3.1.4. LES UNITATS FAMILIARS.

Al llarg del temps s'han dut a terme diversos intents per aconseguir trencar amb l'estricta separació entre homes i dones i aconseguir reagrupar en un mòdul tots aquells cònjuges o parelles estables. Després de plantejar iniciatives com els mòduls residencials³³, el reglament de 1996 finalment va desenvolupar una nova via d'execució mitjançant els Departaments Mixtes on poden ser destinats tant homes com dones sense que es produeixi cap separació per mòduls³⁴.

La regulació d'aquestes unitats es troba a l'article 168 RP establint que << amb caràcter excepcional, el Centre Directiu, de conformitat amb l'art 16, a), de la LOGP³⁵ podrà executar programes específics de tractament o per evitar la destrucció familiar, establint, per a grups determinats de població penitenciària, Centres o Departaments Mixtes on indistintament puguin ser destinats homes i dones>>.

Així doncs, excepte casos excepcionals per raons de tractament, organització o seguretat que impossibilitin la plena convivència entre homes i dones, aquests podran romandre en un sol mòdul conjuntament.

³³ Van ser pensats com a mòduls semblants als de les mares situats en edificis amb presència permanent d'interns amb l'objectiu d'aconseguir reagrupar parelles de reclusos que tinguessin fills menors de tres anys.

³⁴ Vegeu MIR PUIG, Carlos. *Derecho penitenciario. El cumplimiento de la pena privativa de libertad*. Barcelona: Atelier, 2015.

³⁵ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007. Pàg. 180. ens exposa la flexibilització del principi general de separació per sexes que ja preveia la Llei Orgànica al seu art. 16 a): *los hombres y las mujeres deberán estar separados, salvo en los supuestos excepcionales que reglamentariamente se determinan*>>

4. EL PERFIL I LES CIRCUMSTÀNCIES DE LES DONES RECLUSES.

Actualment, Espanya té un 7,57%³⁶ d'ocupació penitenciària femenina, una xifra molt superior a altres països d'Europa com Irlanda on la taxa no arriba al 3%³⁷. Aquest fet es deu a diversos factors que condicionen amb gran magnitud la vida de les ingressades.

Moltes de les dones que es troben recluses en centres penitenciaris provenen de contextos molt específics, ja sigui de l'exclusió social o de la marginació per pertànyer a una minoria cultural. Així doncs, en molts casos, la situació actual de les dones ve condicionada per les circumstàncies que vivien anteriorment.

Les variables que determinen les circumstàncies de les recluses són molt diverses. No obstant, a grans trets, podem considerar que l'àmbit social, personal, laboral i econòmic condicionen transcendentalment la vida de no només les dones, sinó de tota la població.

Generalment, les recluses provenen d'estats socials baixos i marginals³⁸ on l'exclusió social i la vulnerabilitat predominen a causa de la pobresa, l'estrangeria o la raça. El model social i econòmic que les caracteritza és sobretot la falta de feina i d'ingressos propis que origina dependència i dificultats financeres per tirar endavant. Això comporta, en molts casos, que els delictes siguin comesos amb la condició de còmplice de la parella o d'algú que les pressiona. A més a més, la majoria de dones cuiden de la casa i dels fills ja sigui en solitari o amb parella i, per tant, és molt difícil obtenir diners per viure idòniament. Això comporta, també, que no puguin accedir a cap tipus de formació i, conseqüentment, no puguin optar a obtenir una bona feina.

En relació amb l'àmbit laboral, moltes de les dones treballen en males condicions i amb inferioritat. Els sous resulten ser molt inferiors als de la resta de personal i no és estrany

³⁶ Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. *Distribución de la población reclusa por sexo*. Consultat el dia 16 de Maig de 2017. <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/documentos/estadisticas.html?r=m&adm=AES&am=2017&mm=1&tm=GENE&tm2=GENE>

³⁷ CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.

³⁸ NAREDO MOLERO, María. *Reclusas con hijos/as en la cárcel. Mujeres y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*. 2012. pp. 1-13.

que hagin rebut acusament sexual o violència de gènere per part dels superiors o, fins i tot, dels seus companys³⁹.

Tots aquests fets comporten que les relacions socials i els vincles siguin realment escassos, fet que incrementa el risc d'exclusió social. A més a més, el rebuig social també es troba present quan les dones pateixen algun tipus de malaltia ja sigui infecciosa, crònica, etc. o també quan pateixen algun tipus d'addicció que origina dependència i alteracions físiques⁴⁰.

5. LA REGULACIÓ DELS MENORS EN ELS CENTRES PENITENCIARIS.

5.1. L'ENTRADA DELS MENORS AL CENTRE.

D'acord l'article 17.1 del Reglament Penitenciari es diferencien dues situacions: la primera consisteix en el naixement del menor dins el centre penitenciari; en canvi, la segona, consisteix en la sol·licitud de la mare per mantenir el nen dins al centre juntament amb ella⁴¹.

Sigui com sigui, la Direcció de l'Establiment admet als fills menors de tres anys que acompanyin a les seves mares en el moment de l'ingrés sempre i quan s'hagi acreditat la filiació i s'hagi comprovat que no existeixen riscos per al menor.

En el cas que les internes tinguin els fills a l'exterior del centre, tenen la possibilitat de sol·licitar al Consell de Direcció l'autorització per l'entrada dels menors que no accedeixin del límit d'edat establert i, de la mateixa manera que en el cas anterior, que no suposi un risc per ells. En ambdós casos, el control del Ministeri Fiscal serà imprescindible per dur a terme el procediment.

El principal problema que neix és el de determinar quins són els riscos que poden patir els menors amb l'ingrés al centre, ja que no hi ha mitjans adequats per determinar la conveniència de l'entrada del menor o la possibilitat d'adoptar alternatives familiars i

³⁹ CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.

⁴⁰ MIGUEL CALVO, E. *Encarcelamiento de Mujeres. El castigo penitenciario y de la exclusión social y la desigualdad de género*.E, Universidad de Deusto. 2014. pp. 75-86

⁴¹ ROBERTSON, Oliver. *Publicaciones sobre los Refugiados y los Derechos Humanos*. 2008.

socials. Així doncs, la decisió final sobre el seu ingrés recau als serveis socials del propi centre, poc dotats de professionals i amb dificultats per arribar a obtenir la informació real sobre l'entorn del menor, fet que origina en molts casos que s'acabi imposant la sol·licitud de la mare per sobre de molts altres factors que no acaben sent observats. Cal tenir clar, però, que això no significa que la mare tingui un dret absolut sinó que el que preval en tot cas és l'interès superior del menor (art. 17.4 RP).

Una vegada s'ha admès l'ingrés del menor, l'article 17.3 RP estableix la necessitat que aquests passin el reconeixement del metge de l'establiment per poder passar a ocupar un lloc a l'habitació amb les seves mares, sempre i quan no s'hagi establert el contrari. Havent passat els controls, els nens i les seves mares romandran a un espai separat arquitectònicament amb tot el material necessari per potenciar al màxim el desenvolupament de la relació materna-filial i la personalitat dels nens.

5.2. ELS EFECTES PSICOLÒGICS DE LA PRESA DE LLIBERTAT PELS MENORS.

Molts autors difereixen sobre els efectes i els perjudicis que pot tenir la privació de llibertat per un nen menor de tres anys⁴². La vida dels infants a presó pot ser problemàtica, ja que moltes vegades no reben les cures que caldrien o no se satisfan les seves necessitats d'una forma adequada⁴³.

No obstant, la opinió general se centra en considerar que la privació de llibertat provoca un impacte negatiu per a les vides dels menors, sobretot quan, com hem esmentat, les seves condicions no són les òptimes. A més a més, la detenció pot provocar efectes perjudicials pel desenvolupament físic, mental i emocional del menor, a causa de l'estat d'aïllament vers la societat. Segons Kabeya, de la Oficina Internacional Catòlica de la Infància (OICI), els menors "són com ocells engabiats que no han après a volar". Per aquests motius, molts d'aquests infants també pateixen ansietat, tenen por, pensaments suïcides o actuen de forma destructiva, fets que comporten que moltes vegades acabin sent víctimes de discriminacions socials i acabin aïllant-se, encara més, de la societat.

⁴² Owen Gili and May Jacobson Deegan. *Children of prisoners. A guide for community health professionals*. 2016. pp. 13-24.

⁴³ Humanium. *Niños detenidos. Niños privados de libertad*. Consultat el 10 de Maig de 2017. <http://www.humanium.org/es/ninos-detenidos/>

Una vegada complerts els tres anys, els menors poden tenir dificultats en relacionar-se tant amb els seus familiars com amb la resta de gent que els envolta i, a més a més, el seu desenvolupament és inferior al de la resta d'infants.

Per altra banda, altres autors com a Palacios, J., Jiménez de la Universitat de Sevilla a 1998 *Estado del desarrollo psicológico de los niños residentes en los Centros Penitenciarios* va arribar a la conclusió que els nens no patien cap efecte i que els seus nivells evolutius eren completament normals als de la població general. Seguint la mateixa línia, Yogüe Olmos defensa que els nens tot i conèixer el seu passat no recorden cap dels llocs ni les persones dels centres on havien estat, i això origina que tots els sentiments descrits anteriorment no es manifestin⁴⁴. Contràriament, Lisa Catan va realitzar un estudi entre 1986 i 1988 pel que va poder veure que primerament no es contemplen efectes però posteriorment apareixen diferents retards en el desenvolupament dels nens originats per la manca d'espai i d'oportunitats que tenen aquests dins les presons.

5.3. LA SORTIDA DELS MENORS.

En relació amb la sortida dels menors de les presons es poden produir dues situacions: que surtin juntament amb les seves mares o, per contra, que surtin sense elles.

La majoria de les mares que surten de la presó juntament amb els seus fills, tenen la seva custòdia i continuen cuidant d'ells. No obstant, quan el menor surt de la presó per circumstàncies excepcionals o perquè ja ha complert el límit de tres anys d'edat, és necessari buscar una alternativa entre familiars, veïns, tutors o en una institució.

Quan la sortida es produeix de forma conjunta, s'han de tenir en compte les dificultats que tindrà la mare per reconstruir la seva vida a l'exterior: adaptar-se a l'ambient, integrar-se a la comunitat, trobar un lloc on viure, una feina estable, etc. Paral·lelament, cuidar d'un fill fora de l'Establiment pot comportar problemes en l'organització i en l'estat d'ànim de les mares que s'han de tenir en compte perquè l'impacte del menor no

⁴⁴ [...] la experiència escolar temprana y el ambiente colectivo de la Unidad de madres les ha favorecido la adaptación y el rendimiento escolar posterior, y fundamentalmente, su sociabilidad e integración social. YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007. Pàg. 184.

sigui negatiu. Contràriament, també pot comportar beneficis ja que pot ajudar a les mares a tirar endavant i a no tornar a delinquir.

Per altra banda, si la sortida és només del menor, aquest haurà d'aprendre a viure amb els seus nous tutors i haurà d'acostumar-se al nou ambient. Generalment, els majors problemes es produeixen quan l'infant no havia viscut a l'exterior amb anterioritat, per aquest motiu, se l'ha de preparar per quan arribi el moment de deixar el centre. Els preparatius per la sortida poden consistir en començar a mantenir contacte amb els futurs tutors, passar períodes a l'exterior, fer excursions o activitats a l'aire lliure, etc.

Així doncs, el que s'intenta en tot cas és protegir el menor evitant prendre mesures que puguin afectar negativament al seu desenvolupament i puguin condicionar de forma negativa la seva vida⁴⁵.

6. LA COL·LISIÓ DELS DRETS DE LA MARE I EL MENOR.

La permanència del menor dins la presó pot comportar determinats problemes ja que, com hem esmentat amb anterioritat⁴⁶, molts autors opinen que el seu desenvolupament no és normal i, per tant, s'originen conseqüències que tindran un gran impacte al llarg de la seva vida⁴⁷.

No obstant, en relació amb els drets dels infants, la Carta Europea dels Drets dels nens reconeix que <<tots els nens tenen dret a gaudir d'uns pares, o, en defecte a gaudir de persones i institucions que els substitueixin [...]>>. A més a més, reconeix que <<els Estats hauran d'assegurar als pares l'oportuna assistència en les responsabilitats que els corresponguin, a través dels organismes competents, serveis i facilitats socials [...]>> (art. 8.11.). Finalment, l'article 8.17 del mateix text reconeix que <<tots els nens tenen el dret a viure amb els seus pares naturals, legals o adoptius>>. Paral·lelament, l'article 38.2 del Reglament Penitenciari possibilita a les dones recluses el gaudi dels seus fills fins al

⁴⁵ ROBERTSON, Oliver. *Publicaciones sobre los Refugiados y los Derechos Humanos*. 2008.

⁴⁶ Remissió 5.2. *Els efectes psicològics de la presa de llibertat pels menors*, pp. 26

⁴⁷ ONAINDIA, Xabier. *Vulneración de derechos de las madres e hijos/as en la prisión de Aranjuez*. Consultat el 17 de maig de 2017. <http://www.osalde.org/website/articulos/vulneración-de-derechos-de-las-madres-e-hijosas-en-la-prisión-de-aranjuez>

moment que aquests hagin complert tres anys d'edat, sempre i quan s'hagi acreditat la filiació⁴⁸.

D'aquesta forma, podem observar que els drets de les mares i els menors difereixen quan parlem de la permanència d'aquests en el centre. En aquests casos, és té especialment en compte l'interès del menor que es pot definir com el dret de tots els nens i nenes a viure amb els seus progenitors en un ambient normalitzat i tenint cobertes les necessitats bàsiques (econòmiques, sanitàries i educatives) pel seu total desenvolupament com a persones.

Durant els tres primers anys de vida és molt important que els menors estiguin amb els seus progenitors, fet que no canvia l'opinió de l'Estat respecta l'obligació de les recluses de complir la pena corresponent. Per aquest motiu, s'intenta que es puguin complir dos objectius d'una determinada manera: l'internament dels fills amb les seves mares.

Com veurem més endavant, aquesta situació comporta determinats desavantatges, tot i que aquests queden absorbits pel dret del menor a obtenir un estret vincle amb la seva mare, fet que concloem que es considera l'interès superior d'aquest.⁴⁹

7. AVANTATGES I INCONVENIENTS DE LA PERMANÈNCIA AL CENTRE PEL MENOR.

Un cop arribat aquest punt, es pot arribar a la conclusió que l'internament dels menors al centres amb les seves mares té tant avantatges com inconvenients, provocant un increment cada vegada més gran del debat sobre el tema.

Per una banda, es pot observar com molts dels menors que es troben ingressats al centre provenen de condicions infrahumanes ja sigui en relació amb l'alimentació i la higiene com amb l'educació o la sanitat. A més a més, molts dels menors presenten símptomes de desatenció tant estimular com afectiva provocant afectacions, sobretot, sensorials. Així doncs, el fet de romandre al centre disminueix l'índex de pobresa infantil, ja que els

⁴⁸ NAREDO MOLERO, María. *Reclusas con hijos/as en la cárcel. Mujeres y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*. 2012. pp. 1-13.

⁴⁹ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

menors reben atenció professional continuada i la seva alimentació i higiene és supervisada diàriament.

En relació amb l'àmbit familiar, no és estrany observar que la convivència i el respecte predomina en els mòduls maternals. La presència de nens i jocs ajuden a incrementar el bon desenvolupament del centre i la solidaritat entre les mares, que estan disposades a cuidar dels fills d'altres recluses si aquestes estan malaltes o han donat a llum en poc temps.

En definitiva, el bon funcionament del centre, les estructures, els serveis disponibles i el règim de sortides juntament amb esdeveniments com les excursions, els campaments, les actuacions, etc. fan que els centres no siguin exclosos a l'hora de tenir en compte si són un bon lloc o no pel desenvolupament del menor.

No obstant, per altra banda, l'aïllament i la insuficiència d'espai destinat als infants qüestionen les possibilitats dels establiments per acollir-los. Factors com els blocs de formigó o la megafonia constant i estrident fan que els espais on conviuen els menors hi abundin els elements propis dels centres penitenciaris. A més a més, les normes i les ordres contínues de les funcionàries poden tenir un gran impacte pels menors que no entenen, per exemple, la falta d'autonomia que tenen les recluses.

L'excés de protagonisme del rol maternal i la escassa presència de la figura masculina origina problemes per al menor que no és capaç d'identificar l'estructura familiar a causa, també, de la privació d'afectivitat dels germans, avis, cosins, etc. que distorsionen la percepció de la realitat per part del menor⁵⁰.

Aquests fets juntament amb els canvis en l'estat d'ànim que poden patir les mares, originen discrepàncies alhora de determinar si els establiments penitenciaris poden ser un lloc adequat per la permanència del menor. Així doncs, l'ingrés del menor s'hauria de veure com una mesura excepcional, permetent-se en els casos en què no hi haguessin

⁵⁰ YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007.

altres solucions possibles o aquestes fossin més lesives, sempre tenint en compte l'interès superior que es pretén protegir.

8. ALTERNATIVES ALS CENTRES PENITENCIÀRIS PER A DONES.

Actualment, existeix el debat sobre la possibilitat que les dones embarassades o amb fills compleixin una pena alternativa a la presó, amb l'objectiu d'evitar que els nens neixin o passin part de la seva infància ingressats en els centres.

Alguns països han avançat en aquest aspecte i han adoptat diverses alternatives a la reclusió penitenciària. Itàlia, per exemple, ha adoptat tres mesures amb la finalitat de substituir l'ingrés de les mares a presó⁵¹. La primera d'elles consisteix en suspendre la pena de forma obligatòria per totes aquelles dones embarassades o que siguin mares de nens menors d'un any. Seguint la mateixa línia, la segona mesura consisteix en la facultat de suspendre la pena quan les dones siguin mares de menors que no arribin al límit establert de tres anys d'edat. Finalment, la tercera mesura preveu la detenció domiciliària fins a al límit màxim de quatre anys per mares també embarassades o amb fills menors de deu anys que convisquin amb elles.

L'alternativa a la presó és una mesura que pot ser avantatjosa en molta casos. No obstant, la seva generalització pot originar efectes negatius quan les recluses aprofiten aquesta opció per tenir un mitjà de sortida. Així doncs, a part de les alternatives ja esmentades, la reducció de la permanència a la presó pot ser un incentiu per incentivar a les dones a complir durant aquell temps i també per protegir l'interès superior del menor⁵².

Sigui com sigui, l'objectiu principal és seguir progressant per aconseguir un sistema que redueixi la criminalitat i, alhora, minimitzi els efectes negatius que puguin existir i incidir en els menors retinguts dins dels centres amb les seves mares.

⁵¹ CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.

⁵² Remissió punt 5.3 *la sortida dels menors*. pp.27

9. CONCLUSIÓ.

Després d'haver buscat, recopilat i analitzat llibres, articles, pàgines web i la legislació aplicable, he pogut observar diferents factors i punts de vista pels quals es demostra que la maternitat a les presons no és un tema amb una opinió unànime o homogènia sinó que existeixen moltes opinions que divergeixen entre sí.

L'objectiu principal d'aquest treball ha estat mostrar una realitat que poca gent coneix i que passa molt desapercebuda en la nostra societat. Per aconseguir-ho, he dut a terme l'exposició de la regulació penitenciària en el sistema jurídic espanyol, tenint en compte els avantatges i els inconvenients que s'originen.

Així doncs, les conclusions obtingudes en aquest estudi i realització del treball són les següents:

En primer lloc, la regulació de la maternitat i de les dones a les presons s'ha anat modificant al llarg del temps. No obstant, aquesta millora no s'ha produït de forma constant, sinó que han existit etapes en les quals el sistema impossibilitava el progrés.

En segon lloc, els establiments destinats per a dones són totalment diferents als que existien abans. Amb la creació de les Unitats per mares i les Unitats dependents per mares, els centres penitenciaris han deixat de ser espais petits, aïllats i amb mancances de llits, per ser espais adequats i amb l'equipament necessari perquè el funcionament del centre es desenvolupi amb normalitat.

Les finalitats dels centres també han anat canviant, s'ha deixat de banda la funció de retenció i custòdia que tenien les galeres o les cases de misericòrdia per aconseguir reeducar i evitar la reiteració dels delictes. Els mitjans per dur-ho a terme també s'han vist modificats, doncs ja no s'imposen els càstigs que preveia Sor Magdalena sinó que els tallers i les diferents activitats abunden en els centres.

En tercer lloc, també s'ha pogut comprovar que la majoria de dones que ingressen a presó han patit unes circumstàncies socials, personals, professionals i econòmiques molt dures. Per aquest motiu, gran part de la criminalitat es podria evitar amb antelació a la seva

comissió, portant a terme diferents programes de prevenció i ajudes per aconseguir que moltes d'aquestes dones no hagin de recórrer a aquest recurs per sobreviure.

En relació amb els menors, la regulació s'ha anat modificant contínuament fins arribar a l'actualitat, en què el límit d'edat als centres penitenciaris és de tres anys. Els diferents canvis legislatius que s'han dut a terme poden ser causats per la incertesa de no saber quines mesures són més beneficioses pels fills i per les seves mares. D'aquesta forma, el límit d'edat, en determinades èpoques, ha arribat a ser de 7 anys i, excepcionalment de 10 anys, impossibilitant el ple desenvolupament del menor i augmentant la dificultat que comporta la separació en el moment d'abandonar el centre.

Els primers anys de vida per a qualsevol persona són molt importants i transcendents pel seu futur. Per aquest motiu, tot i que les condicions anterior a l'ingrés al centre fossin pitjors, la reclusió té afecte psicològics negatius, ja sigui per la por i l'aïllament, com també per l'errònia percepció de la realitat.

Tots aquests canvis legislatius han aconseguit una major regulació de tot el procediment i, també, un increment del control. No obstant, els mitjans actuals no resulten suficients per protegir el menor ja que en molts aspectes no existeix una regulació exhaustiva i, per tant, no es protegeix plenament el seu interès superior.

Finalment, he pogut observar que, en molts casos, la presó origina que els drets del menor i els de les seves mares es vegin col·lidits. El dret de les mares a poder gaudir dels seus fills i el dret dels nens a estar amb les seves mares es pot veure afectat per l'interès superior d'aquests quan l'ingrés porta perjudicis. A més a més, tot i que existeixin diversos avantatges, els inconvenients que presenten els centres posen en debat l'adopció de determinades alternatives per aconseguir una mesura punitiva més eficaç i beneficiosa.

Així doncs, les condicions de vida de les dones i els menors han millorat molt al llarg dels anys. S'ha aconseguit adoptar un model on els fills poden ser educats amb unes instal·lacions adequades, amb un ambient tranquil i sense les alteracions que predominaven antigament. No obstant, encara queda molta feina per fer, moltes decisions per adoptar i molts canvis per realitzar amb l'objectiu d'aconseguir un model totalment beneficiós per les dones, els infants i tota la societat.

BIBLIOGRAFIA I FONTS D'INFORMACIÓ

- MIR PUIG, Carlos. *Derecho penitenciario. El cumplimiento de la pena privativa de libertad*. Barcelona: Atelier, 2015.
- ALMEDA SARARACH, Elisabeth. *Corregir y castigar. El ayer y el hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona; Edicions Bellaterra, 2002.
- YAGÜE OLMOS, Concepción. *Madres en prisión. Historia de las Cárceles de Mujeres a través de su vertiente Maternal*. Granada: editorial Comares, 2007
- SÁNCHEZ COVISA, JOAQUÍN, *Libro Ministerio Fiscal y Sistema Penitenciario*, Centro de Estudios Judiciales, Madrid 1992
- FERNANDO HERNÁNDEZ HOLGADO, *Mujeres encarceladas, la prisión de Ventas: de la república al franquismo, 1931-1941*. Barcelona: Marcial Pons, 2003.
- CERVELLÓ DONDERIS, Vicenta. *Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género*, Revista General de Derecho Penal, Iustel, nº 5, 2006.
- NAREDO MOLERO, María. *Reclusas con hijos/as en la cárcel. Mujeres y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*. 2012. Pp.1-13.
- ROBERTSON, Oliver. *Publicaciones sobre los Refugiados y los Derechos Humanos*. 2008.
- Owen Gili and May Jacobson Deegan. *Children of prisoners. A guide for community health professionals*. 2016. pp. 13-24.
- MIGUEL CALVO, E. *Encarcelamiento de Mujeres. El castigo penitenciario y de la exclusión social y la desigualdad de género*.E, Universidad de Deusto. 2014. Pp. 75-86
- Real Decret 190/1996, de 9 de febrero, pel que s'aprova el Reglament Penitenciari.
- Constitució Espanyola, de 29 de desembre de 1978
- Carta Europea dels drets del nen (DOCE nºC 241, de 21 de setembre de 1992.

Altres fons d'informació.

- ONAINDIA, Xabier. *Vulneración de derechos de las madres e hijos/as en la prisión de Aranjuez*. Consultat el 17 de maig de 2017.
<http://www.osalde.org/website/articulos/vulneración-de-derechos-de-las-madres-e-hijosas-en-la-prisión-de-aranjuez>

- Humanium. *Niños detenidos. Niños privados de libertad*. Consultat el 10 de Maig de 2017. <http://www.humanium.org/es/ninos-detenidos/>
- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. *Distribución de la población reclusa por sexo*. Consultat el dia 16 de Maig de 2017. <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/documentos/estadisticas.html?r=m&adm=AES&am=2017&mm=1&tm=GENE&tm2=GENE>
- Fundació Apip- Acam. *Unitats dependents*. Consultat el 7 de maig de 2017. <http://fundacioapipacam.org/unitats-dependents.html>
- Ministerio de Interior- Secretaría General Técnica. *Unidades Externas de Madres*. Consultat el 7 de maig de 2017. http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/folletos/Unidades_Externas_de_Madres_accesible.pdf